

**CENTAR ZA ISTRAŽIVANJA RELIGIJE
BEOGRADSKE OTVORENE ŠKOLE**

PREDLOG POLITIKE

**unapređenja učešća crkava i verskih zajednica
u društvenom i političkom životu Srbije**

Beograd, 2010.

Izdavač
Beogradska otvorena škola

Masarikova 5/16, Beograd

tel.: (011) 30 65 800

faks: (011) 36 13 112

imejl: bos@bos.rs

veb sajt: www.bos.rs

Za izdavača:

Vesna Đukić

Priredivač:

Milan Sitarski

Dizajn i priprema za štampu:

Damir Matić

Štampa:

Dosije

Tiraž

300

Organizacije građanskog društva Beogradska otvorena škola i Hrišćanski kulturni centar izvele su, uz podršku Delegacije Evropske komisije u Srbiji, projekat „Oснаživanje ljudskih i verskih prava za demokratsku Srbiju“ u periodu od decembra 2008. do februara 2010. Ovaj predlog za praktičnu politiku je jedan od rezultata tog projekta.

Rezime: U epohi globalizacije ponovo raste aktuelnost kompleksnih pitanja uloge crkava, verskih zajednica i religije u društvenom i političkom životu, koji se ubrzano menja. Problemi u ovoj oblasti potiču još iz vremena osporavanja, često radikalnog i uz burne reakcije, tradicionalnih koncepata jedinstva religije i politike. Danas preovlađujući, sekularni model njihovog razdvajanja, često pretpostavlja neizbežnu konzervativnost i neprilagodljivost crkava i verskih zajednica modernoj epohi i nužnost njihovog ograničavanja isključivo na privatnu sferu. Taj pristup, uz nejasno definisanje bitnih pojmova i koncepata i nesnalženje aktera, u novije vreme donosi društvima i pojedincima više problema nego rešenja. Savremene demokratije, usled različitih istorijskih, političkih i pravnih tradicija, poznaju tri osnovna modela odnosa crkava i verskih zajednica sa državom: *Model potpune odvojenosti*, *Model državne vere ili državne Crkve*, i *Model kooperativne odvojenosti*, nastao radi prevazilaženja protivrečnosti i krajnosti prva dva, u sklopu evropskog trenda kooperativnog uređivanja društvenih odnosa.

Usled uloge religije u izgradnji nacija, kasnog i prekidanog razvoja demokratije i skorašnjih nedemokratskih režima čije su manipulacije identitetom izazvale teške etničke sukobe i izolaciju, društva Srbije i okolnih zemalja se, za razliku od većeg dela zapadnih, „postsekularnih“, nekad nazivaju „predsekularnim“. Glavni problemi su neiskustvo većine aktera i građana u delovanju u demokratiji, kao i crkava i verskih zajednica u interakciji sa drugim akterima i javnošću, međusobno nepoznavanje i predrasude mnogih aktera, nepostojanje konsenzusa o bitnim pitanjima, slaba vladavina prava, primena zakona i politička odgovornost, politizacija i neefikasna zaštita ljudskih prava, loša ekonomska i socijalna situacija, etničke tenzije, neprofilisana politička scena, nizak nivo političkog aktivizma i obrazovanja, nedovoljno nezavisni i kompetentni mediji. Pitanje političke neutralnosti crkava i verskih zajednica i tvrdnje o snažnom klerikalizmu u Srbiji oštro polarizuju javnost, ali su vrlo retke kompetentne debate o značenju tih pojmova, realnom stanju društvenih odnosa i iskustvima drugih društava. U celom društvu je nerazvijen javni dijalog o usklađivanju posebnih interesa i postizanju konsenzusa oko opštih.

Radi rešavanja tih problema na dobro celog društva nužan je institucionalizovan, kontinuiran, otvoren, pošten, javan i konstruktivan *dijalog* kompetentnih predstavnika crkava i verskih zajednica i ostalih relevantnih aktera i donosilaca odluka na svim nivoima o bitnim, konkretnim pitanjima. Za dijalog treba obezbediti *odgovarajuće uslove* i *institucionalni okvir*. Kompetentni akteri treba da upoznaju javnost sa demokratskim modelima odnosa crkava i verskih zajednica i države, mogućnostima njihove primene u Srbiji i ostalim nedovoljno poznatim bitnim temama. Adekvatnim pristupom vlasti crkvama i verskim zajednicama, zakonskim okvirom i efikasnim institucijama, kao i širenjem kruga aktera koji stupaju u međusobni dijalog, treba prevazilaziti duboke ideološke podele i sukobe i omogućiti saglasnost o značajnim pitanjima i saradnju na rešavanju konkretnih društvenih problema. Akteri koji imaju iskustva u dijalogu treba da budu njegovi inicijatori.

Crkve i verske zajednice treba da, bez formalnog vezivanja za stranke i organizacije, podrže angažovanje svojih vernika u društvenom životu, kako bi bez njihove direktne politizacije u javnoj sferi bili zastupani i religijski zasnovani stavovi, ideje i interesi. Crkve i verske zajednice treba da doprinesu i jačanju društvene kohezije, izražavanjem još veće solidarnosti i brige za što širi krug ugroženih, u najboljoj tradiciji verskog asketizma. One treba da unutar svoje institucionalne strukture definišu sopstvenu ulogu i položaj u društvu i da o njoj što bolje upoznaju vernike i javnost.

1. VERA, DRUŠTVO I POLITIKA U SAVREMENOM SVETU

Pitanja mesta i uloge crkava i verskih zajednica u društvenom i političkom životu aktuelna su od davnina, ali se danas njihov značaj vidljivo reafirmiše, posle dugog perioda u kome su smatrana apsolviranim. Složenost ovih pitanja proističe iz izrazite kompleksnosti, kako same religije i vere kao oblika ljudskog postojanja i delovanja, tako i društvenog i političkog života uopšte, pogotovo u naše doba. O toj rastućoj složenosti svedoče već i osnovne determinante polja u kome deluju crkve i verske zajednice i ostali akteri.

1. 1. Radikalne promene političkog konteksta: Koncepti države i nacije, dominantnih okvira organizovanja društva u najvećem delu moderne epohe, sada prolaze kroz dinamične promene. Do skora podrazumevane podele na političku levicu i desnicu, danas su relativizovane i uslovne, ali ne i potpuno napuštene, pa bi njihovo potpuno zanemarivanje znatno otežalo razumevanje problema u ovoj oblasti. Stranke koje pripadaju političkoj porodici hrišćanske demokratije, specifičnog, uglavnom evropskog, a u pojedinim zemljama i periodima veoma uspešnog pokušaja da se verski utemeljene vrednosti artikulišu i izraze u demokratskoj politici, takođe prolaze kroz značajne promene, pa je u programima i delovanju nekih među njima sve teže prepoznati versku komponentu. Primeri uspešne demokratske političke artikulacije verskih učenja se, međutim, poslednjih decenija javljaju i u zemljama koje nisu većinski hrišćanske.

Širom sveta danas dolazi do obnove društvenog i političkog značaja religije, u velikoj meri usled globalizacije uslovljene pre svega tehnološkim napretkom, koja je pospešila interakciju među stanovnicima do skoro slabo povezanih sredina. Ta interakcija je dovela i do krize identiteta u mnogim zajednicama, na koju neki njihovi pripadnici odgovor traže u potenciranju identitetskog aspekta religije. Ova pojava je pojedine istaknute mislioce podstakla na razmatranje mogućnosti „sukoba civilizacija“ shvaćenih kao identitetski, prevashodno religijski utemeljenih nadnacionalnih zajednica.

Ključni problemi u odnosima crkava i verskih zajednica sa javnim vlastima i u odnosima religije i politike u osnovi potiču iz dubokih suprotnosti najrasprostranjenijih koncepata uređenja tih odnosa.

1. 2. Tradicionalni koncepti odnosa vere i politike: Koncepti koji potiču iz ranijih istorijskih epoha, podrazumevali su religijsko definisanje temelja političkih zajednica i poredaka i svojevrsnu simbiozu crkava i verskih zajednica sa vlastima. Različiti pojavni oblici te simbioze nisu negirali ili ukidali dualitet i antinomiju između duhovnog i svetovnog, „Carstva nebeskog i zemaljskog“. Suprotstavljenost ovih sfera individualnog i društvenog života se ogledala u dihotomiji između plemenskog vrača i starešine plemena, vasilevsa i patrijarha, srednjevekovnog cara/kralja i pape itd, ali su obe strane vrednosnog i institucionalnog okvira života tradicionalnog čoveka bile u idealnom smislu usklađene, vršeći svaka svoju osnovnu funkciju.

Istorija je bogata i primerima kršenja takvog ideala: a) potpunog stapanja verske i političke organizacije na štetu jedne ili druge, b) uspostavljanja dominacije jedne nad drugom c) zadiranja jedne u domen druge, d) direktnih sukoba duhovnih i svetovnih autoriteta. Ti slučajevi su, međutim, u teorijskom smislu smatrani ekscesima, odstupanjima od propisanog ideala, koji ga nisu ugrozili na konceptualnom nivou. Tradicionalni modeli su suštinski bili varijacije onog uspostavljenog u hrišćanskom svetu u vreme rimskog cara Konstantina u 4. veku, a u islamskom u vreme Proroka Muhameda, tri veka kasnije.

1. 3. Izazovi moderne epohe i sekularizma: Tradicionalni koncepti, preovlađujući u agrarno-aristokratskim, predindustrijskim društvima, predmet su radikalne kritike i preispitivanja još od završetka Srednjeg Veka. Kroz tu kritiku formulisan je niz alternativnih koncepata, uključujući i neke vidove teodemokratije u periodu Reformacije. Dominantni uticaj religije na individualnu i društvenu duhovnost je značajno umanjen tek posle Industrijske Revolucije 18. veka, nastankom pluralističkih društava u čijem centru više nije religija. U debatama o društvenoj ulozi religije česte su predrasude da su crkve i verske zajednice svojom prirodom nužno suprotstavljene tekovinama modernosti i nespremljene za ozbiljan dijalog sa njihovim zastupnicima. Pripisuje im se i da jednim prirodnim oblikom ljudskog organizovanja smatraju tradicionalno, vrednosno homogeno a staleški hijerarhizovano društvo. Same crkve i verske zajednice su u suočavanju sa tekovinama modernih društava nekada potvrđivale ove teze svrstavanjem uz konzervativne društvene aktere, a nekada ih demantovale prilagođavajući se, uz više ili manje otpora i teškoća, duhu i pravilima novog doba, što neki teoretičari nazivaju „preobražavajućim prihvatanjem“ modernosti.

Među alternativnim konceptima odnosa religije i politike najšire su rasprostranjeni oni zasnovani na ideji sekularizma – utemeljenja političke zajednice na nereligioznim osnovama. Institucionalne veze crkava i verskih zajednica sa sistemom javnih vlasti u nekim zemljama su potpuno prekinute i bukvalno zakonski zabranjene, dok su negde u određenoj meri opstale. Neke škole mišljenja smatraju ateizam neminovnom karakteristikom savremenog društva i podrazumevaju pod sekularizacijom negativan stav prema crkvama i verskim zajednicama, dok druge u sekularnoj državi vide sredstvo zaštite crkava i verskih zajednica od političkih uticaja.

U nekim zemljama je raskidanje simbioze crkava i verskih zajednica sa državom praćeno idejnim i teorijskim sukobima na relacijama vera – razum, duhovno – materijalno, crkveno/versko – građansko. Često manihejsko, radikalno suprotstavljajući i uzajamno isključivanje ovih aspekata ljudskog postojanja je zanemarivalo potrebe ogromnog broja ljudi da ove sfere slobodno uskladi u okviru svoje ličnosti, što i verska učenja i sekularni sistemi ideja prepoznaju kao najveću ljudsku vrednost. Evropa i hrišćanski svet, ali i neki drugi delovi sveta, istorijski su iskusili ozbiljne, često tragične posledice pokušaja svođenja ličnosti na neke aspekte, koji bi zadržali monopol na usmeravanje života uz potpuno isključivanje ostalih, dok je npr. u islamskom svetu istorijski prisutan mnogo manji jaz između verske, političke i ostalih sfera društva.

1. 4. Odgovori crkava i verskih zajednica: Odvajanje religije od političke i većine drugih društvenih sfera postavilo je pitanje položaja vere i crkava i verskih zajednica u modernim društvima. Iznošena su tumačenja da su one marginalizovane i diskriminisane, tj. potisnute iz javne u privatnu sferu. Ovako procenjeno stanje je osuđivano, uz argumentaciju da je vera već po svojoj prirodi privatna stvar, u smislu slobodnog izbora pojedinca, a ne države ili bilo koje grupe, ali da se ona uvek ispoljava javno i da njeno potiskivanje iz javne sfere predstavlja verski progon, neprimeren samom demokratskom i pluralističkom društvu. Različita tumačenja ove problematike uslovljena su različitim tumačenjima javne sfere, koja se često poistovećuje sa državnom, uz zanemarivanje postojanja niza društvenih aktera i odnosa koji su makar delimično autonomni od državne vlasti. Stoga je važno razmotriti šta se tačno podrazumeva pod sferom privatnog, šta državnog, a šta javnog i da li se ove sfere u nečemu poklapaju.

Stavovi neutemeljeni u verskim učenjima, mahom su svrstavali crkve i verske zajednice uz konzervativne političke snage, smanjivali njihov uticaj na aktere uspešnih društvenih promena i jačali predispozicije za ateizaciju modernih društava. Na to su crkve i verske zajednice nekada reagovala povlačenjem iz javnog života i više ili manje oštrom osudom savremenog društva. Nekada su, međutim, izbegavale rizike društvenog konzervativizma, pozivajući vernike da u promenama učestvuju ravnopravno sa ostalima, bez ekskluzivizma, ali nedvosmisleno i otvoreno zastupajući vrednosti i ciljeve zasnovane na svojoj veri, kao aktivisti stranaka i organizacija građanskog društva koje najčešće nisu institucionalno vezane za crkve i verske zajednice. Među najznačajnijim primerima aktivnog prilagođavanja crkava i verskih zajednica tekovinama modernih društava bez dovodenja u pitanje posvećenosti autentičnim osnovama svoje vere i doktrine, svakako su pojedine papske enciklike sa kraja 19. i početka 20. veka, a naročito dokumenta Drugog Vatikanskog koncila (1962 – 1965.). Od polovine 20. veka su sve intenzivniji međureligijski i ekumenski dijalog, kroz koji se često formulišu i ideje o saradnji civilizacija, kao alternativa mogućnosti njihovog sukoba.

1. 5. Pravno uređenje odnosa crkava i verskih zajednica sa državom: Suočene sa opisanim izazovima, pravna nauka i praksa evropskih i nekih drugih društava su

formulisale različite modele uređivanja i usklađivanja odnosa crkava i verskih zajednica sa ostalim akterima, pre svega državom. Gotovo sve pravne škole se danas slažu da je država nedvosmisleni nosilac suvereniteta, sa ekskluzivnim pravom na uspostavljanje uslova i pravila kojih moraju da se pridržavaju svi akteri, pa i crkve i verske zajednice. Državni zakoni njih obavezuju, dok njihovo interno, kanonsko, versko pravo ne obavezuje državu, već mora biti usklađeno sa njenim pravnim sistemom.

U nekim zemljama je kao posebni segment državnog pravnog sistema izdvojeno državno – crkveno pravo (Law on Religion) koje reguliše problematiku vezanu za crkve i verske zajednice. U domen tog prava spadaju sledeća pitanja: registracija crkava i verskih zajednica; verska nastava; finansije i imovina crkava i verskih zajednica (uključujući pitanje restitucije); prisustvo crkava i verskih zajednica u zatvorima, bolnicama i drugim ustanovama pod ingerencijama javnih vlasti; odnos braka sklopljenog u smislu verskog obreda sa brakom kao pravnom kategorijom; odnos verskih i državnih praznika; status diploma i akademskih zvanja stečenih na verskim obrazovnim ustanovama u sistemu javnog/državnog školstva; pravila odevanja u verskim i državnim ustanovama; medijska i izdavačka prava crkava i verskih zajednica; sloboda duhovnika da ne svedoče pred sudom na osnovu ispovesti vernika; isticanje verskih simbola u javnim ustanovama; verska zakletva koju polažu državni funkcioneri; verska propaganda i pitanja prozelitizma i sl.

Kroz pokušaje pravnog regulisanja ovog korpusa društvenih pitanja, iskristalisan je više modela odnosa crkava i verskih zajednica sa državom, koji se u suštini mogu svesti na varijante tri osnovna. Uprkos njihovom simultanom postojanju u različitim, nedvosmisleno demokratskim državama, česti su pokušaji pojedinih aktera da model kome su skloni predstavljaju kao jedini primeren demokratskim standardima. Pri razmatranju ovih modela treba imati u vidu da nijedan od njih ne može u potpunosti i za sva vremena otkloniti sve antinomije između duhovne i svetovne sfere, da su svi modeli u realnom životu podložni konstantnom proveravanju i modifikovanju, kao i da rešavanje društvenih problema ne zavisi isključivo od normativnog, zakonskog okvira, već i od njegove primene, često uslovljene okolnostima koje nisu pravnog karaktera.

a) Model odvojenosti države od crkava i verskih zajednica; Tipičan primer ovog modela je Francuska, u čijoj istoriji su pokušaji u tom pravcu primetni još od Revolucije iz 1789, ali je striktna podela uvedena tek 1905. Model se zasniva na načelu laiciteta, koje podrazumeva odsustvo bilo kakvog mešanja i dodirivanja crkava i verskih zajednica sa državom, tako da se sve njihove aktivnosti odvijaju po paralelnim linijama. Od samog uspostavljanja nosio je u sebi izvesne protivrečnosti, pre svega usled preuzimanja vlasništva nad verskim objektima od strane države, mada su u njima i dalje obavljani verski obredi. To je dovelo do dileme oko prava i obaveza održavanja tih objekata i podizanja novih, tako da je francuska država uprkos proklamovanom načelu laiciteta zadržala nadležnosti u pitanju finansiranja crkava i verskih zajednica. Verske nastave u francuskim javnim školama nema, osim u pokrajinama Alzasu i Loreni, usled specifičnih istorijskih okolnosti.

Drugi primer pokušaja uspostavljanja dominacije države nad crkvama i verskim zajednicama je onaj izveden u Turskoj posle ukidanja monarhije 1923. i Ataturovih reformi. Ni turski model nije bez protivrečnosti, jer versku nastavu finansira i kontroliše država, i to samo za sunitiske muslimane, dok istovremeno verski službenici školovani o državnom trošku nemaju pravo da se zaposle u državnoj službi. U obe zemlje je, dakle, iskustveno stečena svest da je potpuno odvajanje duhovne od javne sfere nemoguće. Nekadašnji militantni laicizam, motivisan neprijateljskim odnosom vlasti prema crkvama i verskim zajednicama i težnjom za njihovim eliminisanjem iz javnosti, vremenom je prerastao u tzv. menadžmentski laicizam, u kome država obavlja deo poslova i nadležnosti vezanih za verske potrebe građana. Poslednjih godina u Francuskoj i sa vrhova političke vlasti dolaze pozivi da se ublaži striktni koncept laiciteta, tj. da država ponovo počne da se bavi religijom i da je „vrati“ u javnu sferu. U Turskoj je, takođe, tokom poslednje decenije došlo do snažne reafirmacije islama i na njemu zasnovanih ideja u političkom životu, uprkos nepromenjenom normativnom okviru.

U SAD je princip stroge institucionalne odvojenosti države od crkava i verskih zajednica primenjen bez pokušaja i namera relevantnih političkih aktera da se religija potisne iz javnog, pa i političkog života. Prvim amandmanom na Ustav SAD, usvojenim još 1791, izričito je zabranjeno uspostavljanje državne religije, ali i utvrđeno pravo građana na slobodno ispovedanje vere. Religija i vera su, međutim, duboko utkane u politički život zemlje, uključujući i neke njegove institucionalne aspekte - slogan „In God We Trust“ („Verujemo u Boga“) nalazi se na novčanicama; Bog se pominje u himni; predsednici zakletvu pri stupanju na dužnost polažu sa rukom na Bibliji; predsedničke inauguracije su praćene molitvama i blagoslovima sveštenika u Vašingtonskoj nacionalnoj katedrali, koja pripada Episkopalnoj (Anglikanskoj) Crkvi, ali je poznata i po čestim ekumenskim susretima i obavljanju službi drugih crkava i verskih zajednica; sednice Vrhovnog suda i oba doma Kongresa započinju molitvom, a Senat ima svoje sveštenike koje plaća. Ove prakse se u SAD uglavnom ne smatraju narušavanjem sekularnosti države, a pohvale načinu uređenja njenih odnosa sa crkvama i verskim zajednicama su stigle i sa možda neočekivane strane – od pape Benedikta XVI koji je istovremeno poglavar Katoličke Crkve i države Vatikan.

b) Model državne vere ili državne Crkve; U nekim zemljama je država zadržala izvesne institucionalne veze sa crkvama i verskim zajednicama, uspostavljene u ranijim periodima. U Ujedinjenom Kraljevstvu postoji takva veza države sa Anglikanskom Crkvom (The Church of England) čiji je Vrhovni Upravitelj sam britanski Monarh i kojom u praksi upravlja Sinod, telo pod vlašću Parlamenta. Članovi Gornjeg Doma Parlamenta (Dom Lordova) su po funkciji i 26 anglikanskih biskupa (Spiritual Lords), koji, doduše, uglavnom ne glasaju o zakonima koji se ne tiču Crkve. Svo crkveno zakonodavstvo je u suštini istovremeno i državno, tako da ne postoji posebno kanonsko pravo van opšteg pravnog sistema. U Grčkoj je Ustavom Republike Pravoslavna Crkva priznata kao preovlađujuća, a Ustav Grčke Crkve je državni Parlament izglasao u formi zakona.

Model državne crkve ili verske zajednice se, međutim, poslednjih godina napušta u nekim evropskim zemljama u kojima je postojao od davnina. Tako je Kraljevina

Švedska 2000. godine ukinula luteranskoj Crkvi Švedske status državne crkve, što se nije dogodilo u susednoj Norveškoj.

c) *Model kooperativne odvojenosti države od crkava i verskih zajednica*; Trenutno je u evropskim zemljama u ekspanziji model formulisan kroz pokušaje da se prevaziđu ograničenja, protivrečnosti i krajnosti prethodna dva. Nastao je u Nemačkoj, Austriji i Belgiji, a mnogi njegovi elementi su primenjeni u Španiji i Italiji. Po ovom modelu, svi poslovi od zajedničkog interesa između države i crkava i verskih zajednica se obavljaju u kooperaciji u koju i jedna i druga strana ulaze sopstvenom odlukom. Pojedini pravni i društveni teoretičari smatraju ovaj model delom šireg trenda uređivanja društvenih odnosa na kooperativnim osnovama, sve rasprostranjenijeg u Evropi usled prihvatanja koncepta uključivanja svih zainteresovanih društvenih aktera u rešavanje problema od šireg značaja. Ovaj model pretpostavlja uspostavljanje institucionalizovanog dijaloga crkava i verskih zajednica sa ostalim akterima, i to ne samo na nacionalnom i lokalnom nivou. Na nivou cele Evropske Unije postoje konsultativna i savetodavna tela koja organizuju takav dijalog i sa njegovim rezultatima upoznaju nosioce političke moći i donosioce odluka. Tako se omogućuje uticaj tih rezultata na formulisanje politika i konkretne poteze organa EU. Sama EU je, možda, najuspešniji primer pozitivnog potencijala koji u političkoj sferi nosi dobra volja za strpljiv i strukturisan dijalog radi usklađivanja interesa i prevazilaženja zajedničkih problema. Unija je i nastala tim putem, ostvarivši značajne i originalne rezultate u suočavanju sa verovatno najvažnijim političkim paradoksom moderne epohe – punim suverenitetom državne vlasti u ekonomski, društveno i idejno pluralnom i međuzavisnom svetu.

2. VERA, DRUŠTVO I POLITIKA U SAVREMENOJ SRBIJI

Problemi i izazovi u odnosima crkava i verskih zajednica sa državom i ostalim akterima, pogotovo sa onima koji sebe prepoznaju kao zastupnike sekularizma, u Srbiji i ostalim balkanskim zemljama se pojavljuju u skladu sa specifičnostima skorijeg istorijskog nasleđa našeg podneblja i strukture ovdašnjih društava.

Predsekularizam umesto postsekularizma? Po pojedinim mišljenjima, Srbija nije *postsekularno* društvo, poput društava Severne Amerike i Zapadne Evrope, koja su kroz relativno kontinuiran razvoj od nedemokratskih ka demokratskim oblicima uređenja formulisala i opisani sekularni model. Aktuelna preispitivanja tog modela u samim zemljama njegovog nastanka dovela su do formulisanja i razmatranja pojma postsekularizma kao adekvatnog za opis sadašnjeg stanja. Srbija i ostale bivše komunističke zemlje, međutim, nisu imale kontinuirani razvoj demokratskog poretka koji je, pored značajnog kašnjenja u odnosu na zemlje Zapada, sredinom 20. veka pretrpeo radikalni diskontinuitet. Za razliku od pređašnjih nedemokratskih i protodemokratskih poredaka na ovim prostorima, tada uspostavljeni komunizam

nije bio vezan za crkve i verske zajednice i religiju uopšte. Bio im je, naprotiv, oštro suprotstavljen sa ideoloških pozicija radikalnog, čak i agresivnog ateizma, podržanog jednopartijskom diktaturom. Takav društveni i politički sistem se značajno razlikovao od sekularizma zapadnog tipa, koji gotovo nijedna istočnoevropska zemlja nije istorijski iskusila, tako da stanje u njima neki čak nazivaju *predsekularnim*.

Najizraženije specifičnosti zemalja bivše Jugoslavije u odnosu na ostali deo Istočne Evrope su bile uglavnom šira prihvaćenost i dublja ukorenjenost komunističkog sistema i vrednosti u stanovništvu, kao i nasilan raspad samog državnog okvira pri nestanku tog sistema. Značajna uloga verske pripadnosti pri etnogenezi većine južnoslovenskih nacija u 19. veku je omogućila tokom etničkih ratova krajem 20. veka autoritarnim postkomunističkim režimima koji su ih inspirisali i vodili da često manipulišu verskim osećanjima radi ratne mobilizacije i sopstvene političke legitimacije. Crkve i verske zajednice usled višedecenijske marginalizacije i neravnopravnog društvenog položaja nisu uvek bile u mogućnosti da adekvatno odgovore na tu manipulaciju. Gotovo decenijski oružani sukobi su, zajedno sa ideološkim vakuumom nastalim po nestanku do tada sveprisutnog sistema vrednosti, doveli u skoro svim zemljama bivše Jugoslavije do dalekosežnih društvenih i političkih posledica. Sve one su u velikoj meri prisutne i u Srbiji kao bitna determinanta stanja u zemlji.

Nedovoljno poznavanje verskih učenja kod velikog broja građana, uključujući i ono koje smatraju sopstvenim, kao i strukture, karaktera i društvene uloge crkava i verskih zajednica i ostalih aktera demokratskih društava, pa i ključnih odlika savremene demokratske politike uopšte, uslovlilo je nastanak i opstajanje mnogih problema u ovoj oblasti specifičnih za Srbiju.

2. 1. Problemi političkog života Srbije

2. 1. 1. Društveni okvir i reforme: Vladavina prava i primena zakona su u Srbiji još uvek na nezadovoljavajućem nivou, pa intenzivna zakonodavna delatnost države ne daje očekivane efekte u realnom životu. Među uzrocima toga su slabo ukorenjen koncept političke odgovornosti i niska zainteresovanost građana za javne poslove („efektivna demokratija“) što sputava pun razvoj i funkcionisanje demokratskih institucija. Ljudska prava su u javnosti prisutna uglavnom u visoko politizovanom kontekstu, dok je uspostavljanje mehanizama njihove efektivne zaštite još uvek u povoju. Reforme u gotovo svim segmentima društva su u Srbiji, kao tipičnoj zemlji zakasnele tranzicije, radikalne i simultane, jer treba nadoknaditi izgubljeno vreme. To otežava adekvatno sprovođenje reformi i razumevanje i prihvatanje njihovih rezultata kod velikog dela građana. Reforme u ekonomskoj i socijalnoj sferi su naročito podložne ovim rizicima, usled neiskustva Srbije u funkcionisanju savremene tržišne privrede sa snažnim institucijama i socijalnom komponentom, a u poslednje vreme i usled globalne ekonomske krize.

2. 1. 2. Stanje političkog aktivizma: Interesovanje građana za politiku u Srbiji je ispod evropskog proseka, uprkos velikom broju izuzetno relevantnih društve-

nih problema čije rešavanje najverovatnije nije moguće bez intervencije iz političke sfere. U tome Srbija odudara od mnogih evropskih zemalja, pa se može govoriti i o dominaciji politike nad društvom, između ostalog i usled prevelikih očekivanja ostalih aktera od države i političara. Naročito je nizak stepen efektivnog političkog aktivizma mladih, uključujući čak i one sklone razmatranju političkih pitanja. Sa druge strane, i onaj deo mladih koji se politički efektivno aktivirao nema dovoljno prilike da svoje angažovanje snažnije teorijski utemelji putem političke edukacije. To otežava strukturisanje i stabilizaciju političkog života koji bi mogli biti brži kroz korišćenje iskustava društava razvijene demokratije. Naročito mladi vernici – političari nemaju dovoljno mogućnosti da se kvalitetno upoznaju sa društveno i politički relevantnim aspektima svoje vere i njenog učenja, usled čega su često na političkoj sceni u neravnopravnom položaju u odnosu na svoje konkurente drugačijeg političkog usmerenja.

2. 1. 3. Specifičnosti političke scene: Podela na političku levicu i desnicu, podložna relativizaciji i u zemljama dugovečne i stabilne demokratije, u Srbiji je još slabije ukorenjena i politički relevantna. Uzroci leže u zakasnelom uspostavljanju demokratskog poretka i njegovoj nestabilnosti, ali i u nepostojanju stabilne društvene strukture i političkih tradicija koje bi se na njoj zasnivale. Politička scena je još uvek u formativnoj fazi, pa mnoge stranke tek traže svoju poziciju i često preduzimaju poteze neusklađene, nekada i suprotne sopstvenim programskim načelima (npr. sklapanje predizbornih i postizbornih koalicija bez prepoznatljive programske bliskosti njihovih članica). Slaba pozicioniranost stranaka na političkom spektru nekada stimuliše i ekstremne izjave i postupke njihovih čelnika, koji time žele da ideološki profil naglase na brz i prepoznatljiv način i spreče preuzimanje biračkog tela od stranaka sličnog usmerenja.

Kristalisanje stavova političkih aktera o mnogim relevantnim pitanjima znatno je otežano dominacijom pitanja odnosa Srbije sa Zapadom i sa neposrednim okruženjem, pre svega sa EU kao zajednicom država kojoj želi da pristupi. Dominacija tih pitanja na javnoj sceni posledica je ratova iz 90-ih godina, kada je Srbija bila politički sukobljena sa najvećim brojem zapadnih zemalja, a pre svega sporova oko statusa pokrajine Kosovo i Metohija koja ima veliki istorijski, simbolički, pa i verski značaj za većinu Srba. Shodno tome, još uvek je dominantna politička podela na stranke kojima su prioritetna pitanja odbrane suvereniteta i identiteta uz izrazitu skepsu prema integraciji Srbije u međunarodne i regionalne strukture (uslovno – antiglobalisti) i na one sa suprotnim političkim prioritetima. Najveći deo političke scene zauzimaju snage po svim aspektima svog programa (samo)prepoznate kao levica ili desnica, osim po pitanjima države, nacije i vere, koja ih pozicioniraju na suprotan pol političkog spektra.

Podela na „globaliste“ i „antiglobaliste“ na političkoj sceni Srbije ne čini je kompatibilnijom sa scenama drugih zemalja Evrope i sveta. Ove grupacije u Srbiji se primetno razlikuju od istoimenih u većini zemalja. U svetu se „antiglobalizam“ uglavnom vezuje za političku levicu a „globalizam“ za desnicu, pre svega po pitanjima

ljudskih prava i sloboda i odnosa prema upotrebi vojne sile, dok je u Srbiji usled specifičnosti novije političke istorije situacija obrnuta. Sličnost Srbije sa drugim zemljama je nešto veća kad se ima u vidu odnos „globalista“ i „antiglobalista“ prema ekonomskim i socijalnim pitanjima, pre svega prema moći privatnog kapitala. U političkom životu Srbije, inače, ne postoji značajnija tradicija hrišćanske demokratije, što otežava komunikaciju dela ovdašnjih političkih aktera, pre svega onih sa desnog centra, sa odgovarajućom (istovremeno i najvećom) evropskom političkom porodicom i sa njom povezanim organizacijama i institucijama.

2. 2. Problemi u društvenoj i političkoj ulozi crkava i verskih zajednica u Srbiji

2. 2. 1. Modernizacijski potencijal crkava i verskih zajednica: Dileme o ovom pitanju razmotrene na globalnom nivou, u Srbiji imaju i dodatnu komponentu. Većina građana pripada crkvama i verskim zajednicama inače najzastupljenijim u delovima sveta koji kroz modernizacijske procese prolaze sa zakašnjenjem u odnosu na najrazvijenije zemlje i uz probleme danas prevaziđene u tim zemljama. To navodi pojedine aktere na tezu da su npr. pravoslavlje, islam, pa i katolicizam u njegovim rubnim područjima, otežavajući faktori za društvenu i političku modernizaciju, poniklu i najdublje ukorenjenu pretežno u većinski protestantskim zemljama, uz neke značajne izuzetke. Ti izuzeci se često zanemaruju radi formulisanja idealno tipskih modela, koji se nekada pretvaraju i u predrasude.

Stavovi se u razmatranju ovih pitanja često temelje i na unutrašnjoj organizacionoj strukturi različitih crkava i verskih zajednica, na osnovu koje se donose zaključci o stepenu kompatibilnosti svake od njih sa demokratskim poretkom. Često se zanemaruje uticaj nereligijskih faktora (ekonomskih, geopolitičkih itd.) na formiranje i funkcionisanje političkih poredaka. Debate o ovim pitanjima u Srbiji su pod uticajem onih na globalnom i evropskom nivou, ali je taj uticaj uglavnom jednosmeran. U javnoj sferi Srbije se mahom nekritički usvajaju i ponavljaju teze, pa i stereotipi formulisani u drugim sredinama, bez značajnijih pokušaja da se globalne i evropske debate obogate primerima iz ovog, po mnogo čemu specifičnog podneblja.

2. 2. 2. Rizici etnifikacije vere: Uloga vere u izgradnji srpske i nekih drugih nacija u Srbiji i okruženju uzrok je većeg prisustva nacionalne/etničke komponente u tradicijama ovdašnjih crkava i verskih zajednica, pa i u njihovim aktivnostima i porukama koje šalju vernicima. Opstajanje nerešenih statusnih pitanja pojedinih teritorija i nacionalnih/etničkih grupa u Srbiji i okruženju samo pospešuje značaj i ulogu etničke komponente verskog života, pa i nešto češće poklapanje stavova crkava i verskih zajednica sa političkim strankama koje imaju naglašenu nacionalnu komponentu u programu.

Ovakve tendencije nose izvestan rizik po skladan razvoj međunacionalnih, međuverških i političkih odnosa u multikulturnim sredinama, u kojima zajedno žive pripadnici različitih etničkih i verskih zajednica. Ti rizici naročito dolaze do izražaja

u predizbornim i u periodima pred donošenje strateških političkih odluka o statusnim pitanjima (donošenje Ustava, Statuta Pokrajine i sl.). Slabo uzajamno poznavanje pripadnika različitih verskih i etničkih zajednica i duboko ukorenjeni stereotipi dodatno otežavaju ove probleme koji nekada dovode deo javnosti i do nedoumica o osnovnoj misiji crkava i verskih zajednica.

2. 2. 3. Klerikalizam u Srbiji? Politički stavovi crkava i verskih zajednica u većem broju slučajeva u kojima se one uopšte politički opredeljuju, korespondiraju sa stavovima stranaka koje sebe profilišu kao leve po ekonomskim i socijalnim, a desne po identitetskim, bezbednosnim i moralnim pitanjima, a takvima ih smatraju i ostali politički akteri. Ova bliskost stavova stvara utisak kod dela političkih aktera i javnosti da crkve i verske zajednice nisu politički neutralne. Akteri koji pretpostavljeno političko svrstavanje crkava i verskih zajednica uz njihove protivnike smatraju negativnim i osuđuju ga, retko čine korake usmerene ka prevazilaženju takvog stanja, pa se može steći utisak da ga smatraju prirodnim. Akteri koji podržavaju političko svrstavanje crkava i verskih zajednica, sa druge strane, često pretenduju na monopol artikulisanja i tumačenja njihovih političkih i društvenih stavova.

Ove tendencije, kao i povećana društvena relevantnost i javna prisutnost religije poslednjih godina, u delu javnosti se često tumače kao dokazi klerikalizacije društva. Ta kvalifikacija se, uprkos njene skoro podrazumevajuće negativne konotacije, uglavnom koristi bez prethodnog preciznog definisanja pojma klerikalizma i društvenih preduslova za njegovu pojavu. Među tim preduslovima naročito se zanemaruju: a) broj aktivnih i posvećenih, praktikujućih vernika, kod kojih pripadnost crkvi ili verskoj zajednici prevazilazi deklarativni i običajni nivo i realno utiče na svakodnevni život, a koji bi u politici pod određenim okolnostima mogli zastupati klerikalne stavove; b) materijalno bogatstvo čije bi posedovanje crkvama i verskim zajednicama omogućilo makar ravnopravan, partnerski odnos sa državom, a tek eventualno i uspostavljanje dominacije nad njom i celim društvom, što klerikalizam podrazumeva.

Nepoznavanje ovih činjenica prouzrokovano je i nepostojanjem adekvatnih empirijskih istraživanja stepena i karaktera religioznosti u Srbiji, koja bi omogućila objektivno sagledavanje ove teme u komparativnoj perspektivi. Tih istraživanja nema uprkos postojanju objavljene metodologije i rezultata onih koja su relevantne istraživačke institucije obavljale u mnogim zemljama Evrope i sveta, pa i Balkana.

2. 2. 4. Antiteizam u javnoj sferi: Deo aktera koji pretenduju na zastupanje sekularističkog pogleda na svet i predstavljanje ateističkog dela populacije, kao i onih koji se suprotstavljaju konzervativizmu i nacionalizmu, pretpostavljenim postojanjem klerikalizma u Srbiji često opravdava javno iznošenje stavova antiteističkog karaktera. Ti stavovi su generalno usmereni protiv svakog prisustva crkava, verskih zajednica, religije i vere u javnosti, poistovećujući ga sa klerikalizmom. Deo građana i organizacija, na primer, klerikalne tendencije prepoznaje u proslavljanju određenih verskih praznika kao državnih.

Dok se crkve i verske zajednice nekada politički opredeljuju ili vezuju za pojedine političke stranke, deo organizacija građanskog društva se po automatizmu svrstava ili vezuje uz stranke sa suprotnog pola političke scene, podležući često rizicima antiteističkog javnog delovanja. Deo organizacija građanskog društva koji nije podložan ili odoleva ovakvom postupanju mahom nije javno dovoljno vidljiv ni medijski atraktivan. Visoko politizovane, uglavnom i eksplicitno antiteističke organizacije se često u velikom delu javnosti percipiraju kao jedini autentični predstavnici građanskog društva, što ne odgovara realnosti, jer one predstavljaju izrazitu manjinu. Ovakvom stanju doprinosi i relativno neiskustvo i slabost organizacija građanskog društva u Srbiji, koji protivreče uvreženim predstavama o njihovoj prevelikoj društvenoj moći ili o presudnoj ulozi u pojedinim istorijskim događajima i reformskim procesima u poslednjoj deceniji.

2. 2. 5. Rizici politizacije i etatizacije vere: Nasuprot nepostojanju ozbiljnijih tradicija klerikalizma, u Srbiji je prisutna tradicija uticaja politike na crkve i verske zajednice, uglavnom ali ne isključivo sa nivoa državne vlasti. Uprkos bitno promenjenim okolnostima u odnosu na ranije periode nedemokratskih režima, uključujući i onaj sa kraja 20. veka, tradicija političke instrumentalizacije crkava i verskih zajednica, koju one same nisu uvek u stanju da efikasno prekinu, nosi rizike neprimerene demokratskom društvu. Preterano vezivanje crkava i verskih zajednica uz određene političke stranke ili uz vlasti, može ozbiljno ograničiti mogućnost obavljanja najvažnijih aspekata njihove misije, zarad ostvarenja tuđih političkih i drugih nereligijskih interesa. Može se donekle čak dovesti u pitanje i identitet crkava i verskih zajednica i njihov odnos sa velikim brojem vernika nesklonih preteranom preplitanju vere i politike i fokusiranju verske hijerarhije na odnose sa društvenim elitama. Postoje i rizici verskih raskola koji prate linije političkih rascepa u društvu.

Sa druge strane, zvanični kontakti državnih organa sa crkvama i verskim zajednicama su često protokolarni, lišeni realnog sadržaja i usmereni prevashodno na jačanje političkog legitimiteta, dok je funkcionalna saradnja na razmatranju relevantnih pitanja i rešavanju realnih problema uglavnom nedovoljna. U samom Zakonu o crkvama i verskim zajednicama odredbe o saradnji države sa njima „radi unapređivanja verske slobode i ostvarivanja opšteg dobra i zajedničkog interesa“ (član 28) su vrlo šture i načelnog karaktera, bez razrade institucionalnih okvira i mehanizama te saradnje.

2. 2. 6. Formulisanje i usklađivanje legitimnih interesa: Uloga crkava i verskih zajednica kao legitimnih učesnika društvenog i političkog života, koji imaju svoje legitimne interese i puno pravo da ih u interakciji sa drugim akterima zastupaju i ostvaruju, nije u punoj meri prepoznata ni od njih samih ni od većine ostalih aktera. To ne znači da ti interesi ne postoje ili da se od njihovog ostvarivanja odustaje, već samo da se zastupaju i ostvaruju bez odgovarajućeg institucionalnog okvira za kontinuirani i fokusirani dijalog i koordinaciju. Kroz takav okvir bi svi akteri mogli da javno i jasno artikulišu svoje legitimne

posebne interese, ali i one zajedničke, oko kojih je moguće postići konsenzus. Konsenzus ne postoji ni oko hijerarhije posebnih interesa u smislu hitnosti i važnosti ostvarivanja svakog od njih za pojedine aktere i za društvo u celini.

Same crkve i verske zajednice su, usled do skoro prilično slabe međusobne komunikacije i istorijski uslovljenog odsustva odgovarajućeg stepena poverenja, tek relativno skoro počele da formulišu zajedničke interese i da u cilju njihovog ostvarivanja usklađeno nastupaju prema drugim akterima i javnosti. Treba napomenuti da je institucionalizovana komunikacija i usklađivanje interesa i među ostalim akterima, a ne samo crkvama i verskim zajednicama, u Srbiji još uvek u povoju i na nižem stepenu nego u razvijenim demokratijama.

2. 2. 7. Nedovoljno poznavanje pojmova, aktera i modela: Odnos crkava i verskih zajednica sa javnim vlastima na svim nivoima (država, pokrajine, lokalna samouprava itd.) se u Srbiji često poistovećuje sa odnosom vere i religije sa politikom. Posmatra se, dakle, ne kao specifičan institucionalni odnos ovih društvenih aktera, već kao njihovo (ali i drugih aktera) vrednosno i ideološki zasnovano sučeljavanje u javnoj sferi. Ovakvo nerazumevanje problematike otežava i odlaže institucionalno i vaninstitucionalno definisanje odnosa crkava i verskih zajednica, kao specifičnih zajednica koje imaju i doktrinarni i organizaciono – pravni aspekt, sa vlastima, organizacijama građanskog društva, političkim strankama i ostalim akterima.

Nedovoljno međusobno poznavanje crkava i verskih zajednica sa ostalim društvenim akterima često dovodi do straha od drugoga i nepoznatog, pa i do iracionalnih i agresivnih motiva i pristupa u javnim debatama čija su tema crkve i verske zajednice i religija uopšte, naročito njihov društveni i politički aspekt. Iracionalnost u međusobnim odnosima različitih aktera ne dovodi do zanemarivanja njihovih posebnih interesa, već čak doprinosi njihovoj apsolutizaciji.

Dodatni razlog za iracionalne istupe u ovim oblastima i česta etiketiranja nestomišljenika je i izuzetno slabo poznavanje modela odnosa države sa crkvama i verskim zajednicama razvijenih u demokratskim zemljama Evrope i sveta. Ovi modeli nisu dovoljno poznati čak ni među akterima koji se tim pitanjima aktivno bave i o njima se javno izjašnjavaju, ili bi se očekivalo da to čine, a šira javnost, uključujući i vernike, gotovo i da nema informacije o njihovom postojanju i funkcionisanju u drugim zemljama.

2. 2. 8 Uloga i potencijal medija: Masovni mediji su disproporcionalno uticajni akteri društvenog, posebno političkog života, pošto imaju ulogu jednog od najmoćnijih sredstava komunikacije među većinom ostalih aktera. Često, međutim, iz različitih razloga, nemaju kapaciteta za odgovarajuće izveštavanje o verskom životu, naročito o potencijalno kontroverznoj oblasti učešća crkava i verskih zajednica u društvenom i političkom životu. Sami mediji su, kao i drugi akteri, u procesu tranzicije i bez duže tradicije delovanja u demokratskom društvu. Često su izloženi hirovima tržišta, koji dovode njihova uredništva u iskuše-

nje da se prilagođavaju sklonostima dela publike prema učvršćivanju stereotipa i senzacionalističkom pristupu.

U do relativno skoro postojećoj jednopartijskoj ateističkoj diktaturi praktično je bila obaveza medija, tada pod strogom kontrolom vlasti, da religiju predstavljaju kao retrogradnu i reakcionarnu društvenu pojavu, kojoj mesto može biti samo u vrlo usko shvaćenju privatnoj sferi građana. Uticaji političkih aktera na medije postoje i danas, a uprkos bitno drugačijem karakteru i manjem intenzitetu tih uticaja nego u vreme jednopartijskog sistema, oni ne doprinose adekvatnom medijskom prezentovanju verskog života.

Same crkve i verske zajednice su često, usled višedecenijske marginalizacije i nedovoljnog iskustva ravnopravnog učešća u javnom životu, nespremljene za adekvatno i profesionalno korišćenje svih potencijala masovnih medija, naročito za komunikaciju sa drugim društvenim akterima i širom javnošću. Posledice su utoliko teže što danas, usled savremenog načina života, veliki broj vernika nije u mogućnosti da često posećuje sakralne objekte i bogoslužjenja. Mediji su veoma važan način njihovog upoznavanja sa preporukama i smernicama verskih zvaničnika, koje su inače spremni da slede. Medijske mogućnosti politički i drugi akteri uglavnom efikasnije koriste. Uprkos tome, zainteresovanost zaposlenih u verskim medijima za dodatnom edukacijom nije velika, kao ni zainteresovanost zaposlenih u ostalim medijima za edukaciju o pitanjima religije i vere.

2. 2. 9. Nagoveštaji poboljšanja stanja: Uprkos pobrojanim problemima, u oblasti delovanja crkava i verskih zajednica u društvenom i političkom životu ima i pozitivnih pomaka. Aktuelni Zakon o crkvama i verskim zajednicama iz 2006. daje dosta mogućnosti za obavljanje njihove osnovne misije, kao i za aktivnosti koje je prate – graditeljske, obrazovne, izdavačke itd. Demokratski politički okvir, kakav nije često postojao u istoriji Srbije i susednih zemalja, kao i aktivnost samih crkava i verskih zajednica koje su u relativno kratkom periodu stekle značajna iskustva delovanja u takvom okviru, doprinele su njihovom stabilnom visokom društvenom ugledu. One već nekoliko godina sve aktivnije učestvuju u zajedničkim aktivnostima sa organima vlasti, organizacijama građanskog društva i drugima, prevazilazeći postepeno barijere i podele nametnute događajima iz bliže i dalje prošlosti. Organizacije građanskog društva koje su pretežno posvećene društvenom razvoju i rešavanju konkretnih problema, lakše od onih visoko politizovanih nalaze zajednički jezik sa crkvama i verskim zajednicama po pojedinim pitanjima. Postepeno se razvija i građanski aktivizam verskog usmerenja, a prema vlastima se sve češće nastupa sa pozicija kooperativne odvojenosti. Kako bi se ovi nagoveštaji poboljšanja situacije pospešili i podržali, a opisani problemi prevazišli, potrebno je da odgovarajući društveni akteri usklade svoje aktivnosti i preduzimaju konkretne mere na različitim poljima.

3. PREDLOZI ZA POBOLJŠANJE STANJA U OBLASTI UČEŠĆA CRKAVA I VERSKIH ZAJEDNICA U DRUŠTVENOM I POLITIČKOM ŽIVOTU SRBIJE

3. 1. Uvođenje i razvijanje prakse institucionalizovanog i kontinuiranog dijaloga: Neophodni preduslov, ali i jedno od najefikasnijih sredstava za rešavanje pobrojanih problema je dijalog među zainteresovanim akterima. Dijalog treba shvatiti kao autentičnu, otvorenu, poštnu i konstruktivnu raspravu o relevantnim i što konkretnijim pitanjima i problemima. Dijalog treba voditi sa ciljem da se otvorena pitanja i problemi razreše na opšte dobro svih učesnika i društva u celini. U njemu treba da učestvuju relevantni i kompetentni predstavnici svih društvenih struktura i aktera, a naročito donosioci odluka i ostali predstavnici zainteresovane javnosti.

Akteri dijaloga treba da otvoreno iznose probleme, uz svest o realnom kontekstu u kome se oni javljaju, ali i da u drugi plan stave svoje pretenzije na donošenje vrednosnih sudova. Ovako shvaćen dijalog treba da postane redovan vid komunikacije za razmenu mišljenja, ideja i primera dobre prakse, koji treba institucionalizovati i kontinuirano voditi na svim nivoima i sa svim akterima društva. Od posebnog je značaja unapređenje dijaloga i saradnje između crkava i verskih zajednica i građanskog društva, s obzirom na nedovoljne kontakte i česte nesporazume među ovim društvenim akterima i neiskorišćene potencijale njihove saradnje na poljima društvenog razvoja i jačanja demokratije i ljudskih prava.

Sa ciljem pospešivanja dijaloga crkava i verskih zajednica sa ostalim akterima treba formirati *međureligijsko telo* koje bi, organizujući i sprovodeći redovni, institucionalizovani dijalog među samim crkvama i verskim zajednicama, omogućilo i njihovu lakšu komunikaciju sa javnošću, medijima, NVO i vlastima na svim nivoima. Tako strukturisana komunikacija bi mogla da pomogne pravovremenom protoku stavova između različitih aktera i njihovom upoznavanju sa stavovima drugih. Bitni društveni problemi bi tako mogli da budu pravovremeno prepoznati i na njih bi se moglo efikasnije reagovati, uz manji rizik od razdora i sukoba. Dogovori postignuti u okviru takve komunikacije bi samom činjenicom da su postignuti na javan i institucionalizovan način bili u određenoj meri obavezujući, makar i nemali pravnu snagu.

3. 2. Upoznavanje stručne i šire javnosti sa nedovoljno poznatim aspektima tema vezanih za društvenu i političku ulogu crkava i verskih zajednica: Radi podizanja kvaliteta dijaloga i snažnije zaštite temeljnog ljudskog prava na slobodu vere i njeno javno ispoljavanje, koje podrazumeva i pravo vernika da iznose stavove o svim društvenim pitanjima u skladu sa svojim pogledom na svet, trebalo bi najpre stručnu, a zatim i širu javnost upoznati sa svim savremenim modelima odnosa crkava i verskih zajednica i države. Ove modele ne treba razmatrati samo kao idealne projekcije pojedinih koncepata društvenog ustrojstva, već u kontekstu realnog stanja društva u Srbiji, kome te koncepte treba prilagoditi kako bi njihova primena

odgovarala na njegove potrebe. S obzirom na specifičan položaj Srbije u odnosu na većinu evropskih zemalja, treba očekivati da će modeli koji bi odgovarali ovdašnjoj situaciji pokazati visok stepen originalnosti. Do takvih modela se može doći samo kroz intenzivnu saradnju crkava i verskih zajednica, političkih aktera i stručnjaka iz pravnih i društvenih nauka.

Trebalo bi bez odlaganja povesti ozbiljno *stručno i javno razmatranje* na do sada u Srbiji nedovoljno javno debatovane teme:

- Religija između privatnog, javnog i državnog;
- Religija u procesima modernizacije;
- Religija i mediji;

Model kooperativne odvojenosti crkava i verskih zajednica i države (naročito se treba fokusirati na mogućnosti koje ovaj model pruža za rešavanje društvenih problema, a koje su u Srbiji gotovo potpuno neiskorišćene, uprkos tome što se o njemu u Evropi sve više govori kao o modelu budućnosti).

Ove teme bi trebalo da budu obrađene na odgovarajućim stručnim skupovima, dok bi šira javnost sa njihovim rezultatima trebalo da se upozna putem medija, publikacija, kao i kroz redovnu aktivnost relevantnih institucija i organizacija čiji bi predstavnici učestvovali u radu stručnih skupova.

Osnovni preduslov za pozitivne efekte upoznavanja javnosti sa nedovoljno poznatim modelima odnosa crkava i verskih zajednica sa državom je da organi vlasti imaju ravnopravan odnos prema svim crkvama i verskim zajednicama i da im omoguće jednake šanse, kroz adekvatan zakonski okvir i primereno delovanje institucija.

3. 3. Uspostavljanje dijaloga crkava i verskih zajednica sa akterima sa različitih delova političkog spektra: Crkve i verske zajednice treba da uspostave dijalog sa širim krugom političkih aktera od onih sa kojima su do sada ispoljavale čestu bliskost političkih stavova. Širenje razmene političkih stavova crkava i verskih zajednica na aktere sa kojima nisu imale razvijene, ili čak bilo kakve kontakte, može ublažiti utisak dela javnosti o njihovoj političkoj pristrasnosti i naglasiti njihovu načelnu političku neutralnost. Sa druge strane, uspostavljanjem novih kontakata sa političkim akterima, crkve i verske zajednice bi mogle da otvore nova polja za saradnju na osnovu bliskosti stavova i vrednosti, do sada neprepoznatih upravo usled nedostatka komunikacije. Za pronalaženje takve bliskosti sa akterima političke levece naročito su zahvalna polja vezana za socijalnu pravdu, koja je u fokusu kako tradicionalnih verskih učenja, tako i različitih političkih doktrina, uglavnom onih levičarskog usmerenja.

Uspostavljanje novih kontakata crkava i verskih zajednica sa političkim akterima nikako ne bi smelo da predstavlja relativizaciju njihovog učenja, ili prostu „pro-

menu strane“ u njihovim političkim svrstavanjima. Trebalo bi, naprotiv, da naglasi karakter tih svrstavanja primeren crkvama i verskim zajednicama – zasnovan na objektivnoj bliskosti vrednosti i stavova oko relevantnih društvenih pitanja i rešavanja konkretnih problema na dobrobit celog društva, a ne usmeren na sticanje i uvećanje političke moći. Prevazilaženje dosadašnjih podela bi olakšalo položaj dela vernika koji su u nekim slučajevima dovođeni u neugodnu situaciju da pri zauzimanju stavova vrše izbor između svog verskog i političkog opredeljenja.

Same političke snage sa leve i njima bliske organizacije građanskog društva trebalo bi da izbegavaju antiteističke stavove i nastupe, usmerene direktno protiv crkava i verskih zajednica i bilo kakvog njihovog prisustva u javnom životu. To ne bi podrazumevalo odustajanje od artikulisanja i zastupanja sekularnog i ateističkog pogleda na svet u njihovim programima i aktivnostima, što je sasvim legitimno i primereno demokratskom društvu. Ove političke i društvene snage bi mogle da ublaže utisak dela javnosti o svom antiteističkom usmerenju kroz uspostavljanje dijaloga sa crkvama i verskim zajednicama o spornim, ali i o pitanjima oko kojih se može postići saglasnost. Razmatranjem mogućih veza svojih ideja i programa sa tradicionalnom duhovnošću, ove snage bi mogle da osvetle neke do sada nedovoljno poznate strane svog političkog identiteta, pa i da poboljšaju imidž u delu javnosti.

Organizacije građanskog društva koje već imaju razvijene kontakte i saradnju sa crkvama i verskim zajednicama mogle bi da budu inicijatori, u početku možda i posrednici njihovog dijaloga sa naglašeno sekularističkim delom političkog i građanskog društva. Tako bi se omogućilo brže i bezbolnije prevazilaženje predrasuda među različitim akterima i svođenje njihovih razlika na nivo koji omogućuje produktivnu komunikaciju i saradnju.

3. 4. Jačanje građanskog i političkog aktivizma verskog usmerenja: Crkve i verske zajednice treba da podrže angažovanje svojih vernika u društvenom i političkom životu, bez formalnog vezivanja za stranke i organizacije u kojima bi vernici taj angažman sprovodili. Na taj način bi izbegle rizike svoje direktne politizacije i mogle bi da se u još većoj meri posvete obavljanju svojih osnovnih misija, a politička sfera i građansko društvo ne bi bili lišeni zastupanja religijski definisanih stavova, ideja i interesa. Idealno bi bilo da postoji mogućnost zastupanja tih stavova i interesa u svim strankama i organizacijama, a ne samo u uskom krugu onih koje bi bile prepoznate kao isključivi zastupnici crkava i verskih zajednica u politici i društvenom aktivizmu. Ideja direktnog uključivanja crkava i verskih zajednica u politički život je, inače, po rezultatima empirijskih istraživanja veoma nepopularna u Srbiji.

Crkve i verske zajednice bi mogle da doprinesu povoljnijim uslovima za odvijanje društvenog i političkog života i jačanju društvene kohezije tako što bi pri obavljanju svojih osnovnih misija bile još više posvećene što širim grupama stanovništva, pre svega svojim vernicima ali i ostalima, kao i pojačanjem solidarnosti i brige za ugrožene u najboljoj tradiciji verskog asketizma.

3. 5. Razmatranje sopstvene društvene uloge u okviru samih crkava i verskih zajednica: Pored predloženih oblika institucionalizovane međusobne i interakcije sa drugim društvenim akterima, crkve i verske zajednice bi trebalo da unutar sebe, u skladu sa svojom institucionalnom strukturom, definišu sopstvenu ulogu i položaj u savremenom društvu. O toj ulozi bi trebalo da što je kvalitetnije moguće budu upoznati vernici i ostalo građanstvo.

Beogradska otvorena škola i Hrišćanski kulturni centar organizovali su uz podršku Delegacije Evropske Komisije u Srbiji konferenciju „Crkve i verske zajednice i građansko društvo za osnaživanje ljudskih prava i demokratije u Srbiji“. Konferencija je održana u Vrnjačkoj Banji od 25. do 28. marta 2009. Inicijalna verzija ovog dokumenta nastala je na osnovu izlaganja i rasprava u okviru radne grupe koja se bavila temom „Crkve i verske zajednice u društvenom i političkom životu“. Moderator radne grupe je bio protojerej stavrofor prof. dr Radovan Bigović, a uvodničari prof. dr Darko Tanasković, prof. dr Sima Avramović i protojerej stavrofor prof. dr Zoran Krstić.

Ovaj predlog za praktičnu politiku je izrađen uz finansijsku podršku Evropske Unije. Za sadržaj ovog predloga za praktičnu politiku je odgovorna isključivo Beogradska otvorena škola i ni pod kojim okolnostima se ne može smatrati da izražava stavove Evropske Unije.

This policy paper has been produced with the financial assistance of the European Union. The contents of this policy paper are the sole responsibility of the Belgrade Open School and can under no circumstances be regarded as reflecting the position of the European Union.